

Csaba László: A közgazdaságtan, mint az arányok művészete

A közgazdaságtan általában a kétségbeesés tudományaként ismeretes. Abból szoktunk kiindulni, hogy embertársaink önérdéküket követik, és ezért racionális várakozásokat tudunk kialakítani velük szemben, és ebben ritkán csalatkozunk.

Mielőtt arról beszélnék, hogy e feltételezésen túl mi a közgazdaságtan, arról is szólnék, hogy *mi nem* a közgazdaságtan. Így nem a közgazdaságtanon múlik az, ha egy országban a kulturális tárca kiadása bruttó hazai terméknek a 0,6%-át éri el, ami arányaiban 1/3-a például a szlováknak, más országot nem is említve. Nem közgazdaságtani kérdés az, hogy az operában az énekeseket nem fizetik ki. Nem közgazdaságtani kérdés az sem, hogy a kutatásra és fejlesztésre 15 éven keresztül még 1%-ot sem költ a magyar állam.

Ezek tipikusan politikai döntések a következményei, nem lehet semmiféle közgazdasági tételre visszavezetni őket. Sőt: amit a közgazdaságtan mond, az mindezeknek lényegében az ellentéte: a közgazdászok szerint a növekedés kiváltója végső soron az innováció a motorja a kutatásnak és fejlesztésnek. Csak olyan országok tudtak tartósan jelentős fejlődésnövekedést felmutatni, ahol a kutatási-fejlesztési ráfordítások aránya elérte a 2,5-3%-ot.

A mindennapi élet szintjén sem sokkal jobb a közgazdaságtan megítélése. A tapasztalat esetleg azt mondatja, hogy az a közgazdász, aki, ha baj van egy kórházban, azt mondja: „egy zsömle helyet egy szelet kenyeret adjunk a betegeknek, ezzel majd helyreáll az egyensúly”. Vagy pedig azt tekintik közgazdásznak, aki, ha már elunta az eszköznélküliséget, és behoz egy eszközt, akkor azt elmagyarázza, hogy azt miért nem lehet hat vagy nyolc héten keresztül bevételezni. Mindennek azonban semmi köze nincs a közgazdaságtanhoz, ez az intézmény működtetésének az ügye.

Mi tehát akkor a közgazdaságtan? Adam Smith, a szakma megalapítója, *A nemzetek gazdagsága* címmel írta munkáját és azzal foglalkozik, hogy különféle országok mitől jutnak előre, mi kell ahhoz, hogy meglegyen az a jólét, amiből a valamilyen szintre jutó társadalom fenn tudja tartani azt a részét, amely tevékenységeinek az értelme.

A közgazdaságtan kezdetben holisztikus tudomány volt, éppen úgy, mint a 19.-20. század fordulójáig az összes társadalomtudomány. Aztán, ugyanúgy, mint a többi tudományokban, elkezdődött a „mélyfúrás”, egy-egy kérdés alapos vizsgálata bizonyos racionalitási posztulátumból kiindulva. A közgazdaságtudományban ennek értelmében föltettük, hogy ha valaki saját hasznát követi, az egyéni döntésekből kialakul valami módon a társadalom működése. Ezen az úton izgalmas számszerű eredményekhez lehetett jutni.

A közgazdaságtan legerősebb fellekvára a chicagói egyetem, amelyik a legtöbb Nobel díjast adta. Ott az a mondás járja, ki is van írva a közgazdasági fakultásnak a bejáratára, hogy csak arról szabad beszélni, amit számszerűsíteni tudunk. A közgazdaságtan tehát törekszik arra, hogy konkrétan számszerű legyen, hogy jó lehessen bizonyítani, hogy a pszichomákból hogyan adódnak a következtetések.

A legtöbben, akik már valamilyen módon találkoztak közgazdaságtannal, legalább egy éves kiegészítő kurzuson voltak, vagy egy szörnyűséges, standardizált oktatási rendszeren mentek keresztül, ahol van egy alapszint, aminek a felét tanítják, és amit egyébként amerikaiak írtak, és a náluk érvényes összefüggéseket tartalmaz. Ezért aztán a legtöbben, önhibájukon kívül, de általában nem találkozhattak azzal, hogy ez a tudomány miket talált ki az elmúlt időszakban.

A közgazdaságtan első nagy felismerése, hogy pénz nélkül nem lehet mulatni. A beruházások hajtják a gazdasági növekedést. Bizonyos megtakarításokat át kell alakítani beruházássá, és ha elég sok a beruházás, akkor elég nagy a növekedés. Igen ám, de mások rájöttek, hogy ez nincs egészen így. Matematikailag is bemutatható, hogy a beruházások növekedése csak átmenetileg tudja megnövelni a gazdasági növekedést. Annak hosszú távú alakulását lényegében a műszaki haladás üteme határozza meg. A későbbi elemzések pedig azt is bebizonyították, hogy inkább csak olyan értelemben van szükség a beruházásokra, hogy nélkülük a gondolat a számítógépen vagy a papíron marad, és nem lesz belőle technikai haladás. Azaz nem tud létrejönni az a tevékenység, aminek a révén a jólét megalapozódik. Ezért ez a furcsa eredmény adódik, hogy igazából valószínűleg a növekedés teremti meg magának a beruházási alapot és nem annyira fordítva! A közgazdaságtudomány sohasem igazolta az aranytojást tojó tyúkról szóló vélekedést, azt tehát, hogy nagyon sokat kell beruházni és ez idővel meghozza a vágyott eredményeket.

A második gondolatkör, ami a közgazdaságtant foglalkoztatta: az emberi tőke. Az erre vonatkozó tudás Gary Becker és Theodore W. Schulze elsősorban munkásságához kötődik, lényegében azt jelenti ez, amit nálunk röviden a Széchenyi emlegette „kiművelt emberfők”-re utalva szokás gondolni. Az ugyanis látható, hogy az innováció úgy jön létre, és főként úgy terjed el a társadalomban, hogy kellően magas színvonalú az oktatás, ha be tudják fogadni az új gondolatokat, és ennek révén a társadalom előrehalad. Az igazán izgalmas dolog ezzel kapcsolatban az, hogy miközben egy szinten nyilvánvalóan igaz, egy másik szinten nagyon nehezen bizonyítható. Különösen a Világbank kedvelte *Where has all the education gone (Hová lett az a töméntelen oktatás)* típusú elemzéseket, amelyekben bebizonyítják, hogy egy országban lehet nagyszámú kiművelt emberfő, egy ország adhat számos világhírű közgazdászt a világ közvéleményének és a tudomány számára, de ha pénzügyminiszternek egy agrármérnököt neveznek ki, akkor a tudás hasznosulása az elképzelhetőnél és az optimálisnál bizonyára alacsonyabb szintű lesz. Tehát az emberi tőke meghatározó tényező, de önmagában nem hat kényszerítő erővel és semmiféleképpen nem függvényszerűen. Ez nagyon fontos dolog: a magyar oktatási reform összefüggésében mindig büszkén szoktak hivatkozni arra, hogy nálunk a felsőoktatásban a beiskolázás 60%, a jóval gazdagabb Németországban pedig csak 40 %. Vagyis hiába a nagy létszámú felsőoktatás, a minél több (inkább csak alacsony szinten, vagy félig) kiművelt emberfő, ebből még nem következik, hogy nagyobb lesz a gazdasági növekedés. Ez elvileg sincs így, gyakorlatilag pedig inkább bizonyos erőforrások elpazarlásáról, rossz irányú képzésről és emiatt a növekedés lassulásáról lehet beszélni.

A harmadik téma, ami az emberhez kötődik: van-e az embernek munkája, milyen mértékben sújtja a társadalmat és a gazdaságot a munkanélküliség. Általában egy-két mutatót szoktunk vizsgálni: ilyen az álláskeresők és az aktívak aránya egy-egy korosztályban, ami azt jelenti, hogy polgártársaink közül vannak, akik valami gazdasági tevékenységet folytatnak, akár csak egy napot is kereső tevékenységgel töltenek el.

Tudjuk, hogy Magyarország egyik baja az, hogy nálunk száz, 15 és 70 év közötti emberből 57-en dolgoznak, az Egyesült Államokban 73-an. Még ha eltekintünk is a termelékenység különbségétől, és feltételezzük, hogy ezek az emberek nemcsak a saját maguk adminisztrálásával vannak elfoglalva, akkor is nagyon nehéz elképzelni, hogy pusztán azért, mert mi kevésbé vagyunk fejlettebbek, utol fogjuk őket érni. Az is jól látható a statisztikákból, hogy a magyar munkanélküliségi ráta elsősorban az alacsony magyar aktivitási faktor miatt simul bele az európai átlagba.

De mit mond a munkanélküliségről a közgazdaságtan? Először azt, hogy van egy szintje, ami valószínűleg elkerülhetetlen. Ez a mai fejlettség szinten 3-4 % körül mozog, és ha ennél

magasabb, az valószínűleg a hibás szabályozás következménye. Biztos, hogy baj, ha e tekintetben nagy kilengések vannak.

Ma két szakmai szempontból érdekes modellt láthatunk. Az egyik, amely 2000-es években figyelhető meg, főleg Nyugat-Európában, de a feltörekvő országokban még sokkal inkább egy új jelenség: a munkahelyteremtés nélküli növekedés. A termelékenység növelésével könnyen előfordulhat ugyanis, hogy a gazdaság előre halad, és mégsem teremt munkahelyeket. Másrészt a szolgáltató szektorban, ami az európai gazdaság jövedelem termelésének a $\frac{3}{4}$ -ét adja, nem nagyon növelhető a termelékenység. Ha a fogorvos termelékenysége megnőne, az azt jelentené, hogy egy óra alatt nem egy, hanem három-négy beteget látna el, ami valószínűleg nem vezetne sehová. Nem kell olyannak lenni a fejlődésnek, amelyik nem teremt munkahelyeket mindenféle okok miatt. Ilyenné vált a fejlődés.

Mi ennek az oka? Erre két ellentétes magyarázat van. Az egyik, hogy a gazdaság nagy kilengésekkel működik, az állam nem tesz eleget annak érdekében, hogy „kisimítsa” a gazdasági tevékenységét. Ez a Keynes-i magyarázat, ami az angol birodalomra igaz is volt a 20-as, 30-as években, de nyitott gazdaságú, kis országokra nem igaz. A másik Friedmann magyarázata, aki először számolt, és utána építette fel az elméletet. Végignézte az Egyesült Államok gazdasági helyzetének 130 éves alakulását. Végül arra a következtetésre jutott, hogy nagy kilengések akkor vannak, ha a kormány úgy érzi, hogy boldogítania kellene a társadalmat. Akkor általában sikerül is neki. De a kormányzati beavatkozások hatására a gazdaság sokkal nagyobb kilengésekkel működik, mint hogyha békében hagyják. Friedmanntól származik az a gondolat, hogy ezért, különösen a pénzpoltika tekintetében, hasznos lenne a népboldogítást szabályok közé szorítaná. Ez megakadályozná az inflációs politikát, megakadályozná az adóbevételek önkényes és célszerűtlen elköltését.

Említettem, hogy 19.-20. századforduló óta hajlamosak vagyunk az embert racionális és maximáló lényként felfogni. Ez a fajta leegyszerűsítés, ami az ökonómiai közelítéshez és a formalizáláshoz elkerülhetetlen, sokak kritikáját, gúnyolódását kiváltotta. Szeretném jelteni, hogy a komoly közgazdászok, most a Nobel díjasokról beszélek, nem gondolják, hogy az ember egy maximáló gép, amelyik minden esetben racionális kalkulációk révén próbálja a maga céljait elérni.

Az elsők, akik a kételyeket megfogalmazták, Herbert Simon, Reinhart Selten, Danny Kahneman izraeli tudós egyaránt arra jutottak, hogy az ember valahogy furcsán racionális lény: bizonyos esetekben nagy döntéseket hoz, akkor inkább racionális, mint nem racionális. Kis ügyekben, ami az esetek 99.98%-a, nem így jár el, hanem csak nagyon korlátozottan racionális. Az ember igazából kockázat kerülő lény, lélektanilag nem úgy van, mint a matematikában, hogy +10 és -10 eltérés ugyanannyi eltérést mutat a nullához képest, hanem olyan a lelki beállítottságunk, hogy 10 dollár vagy 10 euró veszteséget kétszer-háromszor olyan erőteljesnek érzékelünk, mint 10 dollár vagy 10 euró nyereséget. Emiatt az embert döntéseinek a túlnyomó részében van valami, ami vegetatív, reaktív, valójában átgondolatlan, ösztönös kockázat kerülés.

E felismerések igen jó támpontot adtak ahhoz, hogy milyen módon kell a pénzpiacot, kereskedelmet, gyakorlati ügyeket modellezni, és majd a modellekből használható megoldásokat levezetni. A következő ugyancsak az emberhez kötődő felismerés, hogy az ember közösségi lény, *zoón politikon*. Ezért nem mindegy, hogy milyen makro-keretben szervezi a gazdasági tevékenységét. E tekintetben elsősorban Douglass North, de mások munkára is lehet támaszkodni, akik rámutattak arra, hogy nincs sehol sem fejlődés, ahol nincs

magántulajdon, ahol nincs szerződéses szabadság, ahol nincs szabálykövető magatartás. Tehát olyan feltételek szükségesek amelyek csak a nyugati kultúrában és civilizációban jöttek létre. Kevin O'Rourke, dublini egyetemi tanár, gazdaság történész, bemutatja, hogy az 1200-as években Európa, a fekete Afrikával párhuzamosan, az egész világgazdaság legelmaradottabb régiója volt, és az összes nem európai kultúra, különösen a kínai és az indiai, magasabban állt. De ezeknek a civilizációknak belső elrendezkedéséből hiányoztak a fejlődés fenti feltételei. Ismereteik, tudásuk volt, Kínában például milliós nagyságban nyomtattak könyveket már a 13-15. században, de valahogy nem tudott igazából elterjedni még a nyomtatás sem, mert ezek a feltételek hiányoznak. Tehát nem mindegy, hogy az ember milyen módon szervezi meg a maga közösségét, érvényesülnek-e benne ezek a felismerések.

Minél inkább megyünk a makro viszonyoktól az emberi viszonyok felé, annál inkább vissza kell, hogy jöjjön a közgazdaságtan eredendően szkeptikus volta, hogy mennyi ideig hihetjük, hogy a miniszter a köz szolgája, hogy aki a közpolitikában szerepel, köz érdekét képviseli, hogy ha látunk valamit egyenlenséget, akkor az állam után kell kiáltani, és az majd rendet teremt. E tekintetben a közgazdaságtan a szkepszist erősítették James Buchanan, Robert Lucas, Mancur Olson munkái.

Ezek tanulsága, hogy azt próbálják mondani, a politikusoktól félni kell, minél több ígéretet tesznek, annál jobban kell tőlük félni. Mi tehát akkor a teendő, mit lehet tenni az országok felemelkedése érdekében? Biztosítani kell, hogy valamiféle átláthatóságot, hogy legyenek szabályok, amelyek alapján el kell járni. Ez az alkotmányos politikai közgazdaságtannak az előirányzata, hogy legyenek olyan jogszabályok 50% +1-el megváltoztatni. Fontos dolog, és ebben mindenki egyetért, hogy antiinflációs megoldásokat kell beépíteni, mert a demokrácia maga hajlamos a túltöltésre, elsősorban azért, mert a választó nem látja át azt az összefüggést, hogy a mai kiadásnövelés a holnapi adóemeléssel egyenlő. Egy definíció szerint minél inkább állítják az ellenkezőjét, annál nagyobb adóemelést jelent ez a későbbiek folyamán. Emiatt korlátozni kell a parlament adósság csináló képességét.

A deficit ugyanis nem lehet közömbös, ahogyan az adósság sem, mert minél nagyobbra nő, annál inkább jövő felélő jellegű, és beszorítja a gazdálkodás lehetőségeit és korlátozza a szabad választást is. Nagyon fontos, hogy az állam ne vállaljon magára olyasmit, amit nem tud biztosítani. A családi béke nyilván nagyobb érték annál, mint a gazdasági növekedés üteme, vagy az, hogy egyensúlyban van-e a költségvetés. De a családi békét mégsem lehet a Pénzügyminisztériumtól elvárni, annak megőrzése a család feladata. Hasonlóképpen sok minden mást, a környezetvédelemtől kezdve a nemek egyenjogúságáig nem pénzügypolitikával lehet megoldani. Azt azonban igen, hogy ha elég gazdag és elég civilizált a társadalom, költsön azokra a célokra, amik a gazdaságot és a társadalmat elég civilizálttá teszik. Végül fontos az is, hogy a közhatalom ne szolgáljon senkit, csak a köz érdekét próbálja biztosítani, úgy, hogy semmiféle érdekcsoporttal ne fonódjon össze. Mi következik mindebből?

Ismeretes, hogy voltak filozófusok, akik azt tartották, hogy a világot már eleget magyarázták, és már az a feladatuk, hogy megváltoztassák, s ez alapozta meg a 20. század nagy kísérletezését, tehát azt, hogy megtalálják az ideális államot és azt mindjárt meg is valósítsák. Ezt a gondolatot az emberiségre nézve legveszélyesebb gondolatnak láttatta egy Nobel-díjas közgazdász. Végzetes önhiúságról beszélt, ami a közgazdaságtan és részben más társadalomtudományok matematizálásából adódott, s hogy elhitték, hogy ami a modelljeikben benne van, az egyben a valóság is. Azt gondolták, hogy ha a modellben szereplő valamelyik paraméteren változtatnak, mondjuk a kamatlábon, akkor erre az összes szereplő, millió

számra, hanyatt-homlok rohan úgy cselekedni, mint ahogyan azt a modell készítésekor feltételezték.

A társadalom azonban nem egy gépezet, hanem szabad egyéneknek a közössége, a cél nem eleve adott, hanem valami fajta összjátékban, jó esetben demokratikus összjátékban, alakul ki. F. A. Hayek – mert hiszen róla beszélek – felismerése szerint (ő volt az, aki a *Végzetes önhittség* című, három kötetes művében tekintette át a 20. század nagy kísérletezését) az innovációnak és a tartós növekedésnek a szabadság az egyik alapvető feltétele. Az egyedek a szerencsés esetben jóindulatú közhatalomnak sem tárgyai és alattvalói, hanem alanyai, ebből adódóan a legszegényebbeknek joguk van meghatározni a saját életmódjukat és a saját életcéljaikat. Tehát nem gondoskodni kell róluk, hanem lehetőséget kell adni nekik, hogy ők maguk kitalálják, hogy miben és miként akarnak előre menni.

Hogy kitalálhassák, ahhoz nyilván biztosítani kell a közjavak meglehetősen magas szintjét, ami viszont már az állam feladata és ezzel eljutottam a címadáshoz. Akkor hogy is vagyunk az arányok művészetével? (Amartya Sen szerint.) A jó kormányzásnak, *Good Fiscal practices* (korrekt állampénzügyi gyakorlat) hívják ezt a nemzetközi szervezetek, ahol egyik oldalról biztos szükség van a spontaneitásra ahhoz, hogy az új felismerések meg tudjanak formálódni, hogy új szereplők léphessenek a piacra. Ezek a szabályok valamilyen szempontból a közösség érdekeit kell, hogy képviseljék. A másik oldalról pedig arra van szükség, hogy a meglévő szabályokat betartsák, hogy ezt ne korrump és ne részrehajló kormányzat próbálja végbevinni. Vagyis először egy olyan társadalomnak kell kialakulni, amely a bizalom elvén épül fel, és amelyben a kooperatív játékok a meghatározók; másodsor pedig a spontaneitás és a szabályozás közötti megfelelő arányt kell kitalálni, amire nincs recept. Ha pedig valamire nincs recept, és valaki mégis ajánlgatja, ne higgyünk neki.